

Piotr K. OLEŚ*

*Instytut Psychologii KUL

Podmiotowe i sytuacyjne uwarunkowania rozwoju osobowości

Streszczenie

Rozwój osobowości dokonujący się w interakcji ze środowiskiem można analizować na poziomie podstawowych dyspozycji (cechy, procesy), charakterystycznych przystosowań (podstawowe przekonania, dążenia, cele) i systemu znaczeń osobistych (tożsamość narracyjna). Na każdym z tych poziomów zachodzą odmienne zjawiska i procesy; analiza dotyczy tego, co sprzyja, a co hamuje zmiany rozwojowe. Artykuł przedstawia autorską koncepcję przyczyn wielkiej zmiany życiowej oraz próbę odtworzenia koncepcji rozwoju osobowości według Zenomeny PŁUŻEK.

Słowa kluczowe: osobowość – rozwój – zmiana – ciągłość

1. Wprowadzenie

W roku 1953 Clude KLUCKHOHN i Henry A. MURRAY napisali, że każdy człowiek w pewnym sensie jest jak wszyscy inni, niektórzy inni i nikt inny¹. Minęło ponad 60 lat; całe ludzkie życie. A klasyczna formuła stanowi do dziś podstawę rozumienia osobowości. Współcze-

---

¹ Por. KLUCKHOHN & MURRAY, *Personality Formation*, s. 53.

sne uniwersalne modele osobowości obejmują bowiem trzy poziomy funkcjonowania:

- dyspozycje podstawowe, czyli cechy, procesy, zdolności;
- charakterystyczne przystosowania, czyli dążenia, cele, wartości, przekonania, motywy, mechanizmy adaptacyjne i obronne lub poziomy rozwoju *ego*;
- system znaczeń osobistych dotyczących siebie, świata i wzajemnej relacji, czyli obejmujący koncepcję siebie i poczucie tożsamości.

Choć w różnych konfiguracjach i w powiązaniu z innymi zmiennymi są one obecne w co najmniej trzech metamodelach osobowości². Każdy z tych poziomów odznacza się odmiennymi właściwościami, stąd dynamika rozwoju osobowości jest odmienna na każdym poziomie, co innego ją wyznacza, motywuje i aktywizuje.

2. Rozwój na trzech poziomach osobowości

Podstawowe dyspozycje, czyli cechy i procesy odpowiadają za spójność tendencji behawioralnych. U wszystkich ludzi daje się dość łatwo mierzyć nasilenie owych uniwersalnych cech lub badać przebieg procesów, które z racji uwarunkowań neurobiologicznych przebiegają tak samo lub bardzo podobnie. **Charakterystyczne przystosowania** odpowiadają za zróżnicowanie programów działań, mają postać przekonań, postaw, nawyków, dążeń i celów życiowych, dlatego silnie różnicują ludzi. Można na przykład badać mechanizmy obronne u jednych (zwłaszcza w sytuacji zagrożenia), a motywację samoaktualizacji u innych (będących na drodze rozwoju). Z kolei system znaczeń osobistych, obejmujący **właściwości indywidualne**, jak narracyjna tożsamość czy głosy naszego ja, odpowiada za niepowtarzalny

---

² Por. McCRAE & COSTA, *Osobowość dorosłego człowieka*; LARSEN & BUSS, *Personality Psychology*; MCADAMS & PALS, *A New Big Five*.

sposób interpretacji doświadczenia osobistego i unikatowe odniesienie do przyszłości. Indywidualna historia życia ubrana w postać autonarracji, głosy naszego ja czy poczucie indywidualnej tożsamości mają bowiem charakter unikatowy.

Dlatego też pytania dotyczące rozwoju osobowości ujmowanego na każdym z tych poziomów są zasadniczo odmienne.

Na poziomie dyspozycji podstawowych mogą brzmieć:

1. Czy istnieje układ cech promujący rozwój?
2. Jakie procesy są odpowiedzialne za rozwój lub jego brak?
3. Jakie znacznie mają właściwości genetyczne i oddziaływania środowiskowe oraz uwarunkowania neurobiologiczne?

Na poziomie charakterystycznych adaptacji:

1. Co trzeba wiedzieć – na przykład, jakie mieć przekonania, by się rozwijać?
2. Jak można wychować człowieka „do rozwoju”, czyli jaką rolę pełnią oddziaływania środowiska i kontekst socjokulturowy?
3. Jakie formy przystosowania promują rozwój, a jakie nie?

Wreszcie na poziomie znaczeń osobistych:

1. Co sprawia, że człowiek zadaje sobie ważne pytania, a co go przed tym powstrzymuje lub blokuje?
2. Jaki projekt świata promuje rozwój?
3. Jaką rolę w rozwoju człowieka pełnią narracyjne wzorce kulturowe, czyli na przykład, jak duchowość oddziałuje na psychikę?

A przecież nie są to wszystkie pytania, ponieważ rozwój człowieka ma charakter całościowy, a to oznacza, że najbardziej interesujące z punktu widzenia odpowiedzi na pytanie o rozwój osobowości będą interakcje pomiędzy wyróżnionymi poziomami; najciekawsze zjawiska będą zachodziły na ich styku.

Wychodząc od dyspozycji podstawowych, w świetle współczesnej wiedzy można zaryzykować dwie konkurencyjne hipotezy. Pierwsza hipoteza mówi, że nie ma takiego układu cech (lub zdolności), który promuje rozwój osobowości; różne układy cech sprawiają jedynie, iż rozwój przebiega w nieco odmienny sposób. Według drugiej hipotezy, rozwój osobowości promują: umiarkowana neurotyczność, co najmniej średnia otwartość, nie za wysoka sumienność i nie za wysoka ani nie za niska ugodowość.

Na poziomie charakterystycznych przystosowań odpowiedzi są zupełnie analogiczne. Jedna — mniej pewna — stwierdza, że każdy układ zmiennych jest niejako równie dobry. Druga odpowiedź — odwrotna, związana z większym prawdopodobieństwem trafności — mówi, iż rozwój promują: przekonanie *mogę się zmieniać*, motywacja społecznego uczenia się i gotowość podejmowania wyzwań, by wymienić tylko niektóre.

W ramach systemu znaczeń osobistych ważne jest samo pytanie: *Kim jestem*, oraz próby udzielania na nie coraz trafniejszych odpowiedzi. Nie mniej istotne są pytania: *Co jest w życiu ważne — dla mnie i według mnie? Po co żyję?* Poszukiwanie odpowiedzi na tak zadane pytania z pewnością sprzyja rozwojowi.

3. Sytuacyjne uwarunkowania rozwoju osobowości

Wpływy środowiskowe i socjokulturowe zachodzą za pośrednictwem konkretnych sytuacji³. Ze strony środowiska rozwój osobowości promuje bogaty kontekst społeczno-kulturowy, obecność dobrych wzorców osobowych (też fikcyjnych, np. literackich) i atmosfera przyzwolenia społecznego na rozwój indywidualności, a w każdym razie pozbawiona silnej presji w przeciwnym kierunku. Rozwój osobowości promują również wydarzenia życiowe, które wytrącają jednostkę ze stanu homeostazy i wymuszają niejako nowe formy adaptacji, zmiany przekonań, opanowanie lub silniejszą ekspresję emocji, rozwój uczuć czy budowanie relacji z innymi ludźmi, sprzyjające identyfikacji z grupą etc. Konieczność radzenia sobie z wydarzeniami ży-

³ Por. FUNDER, *Persons, Situations*, s. 568–580.

ciowymi znakomicie pokazuje znaczenie mobilizującej funkcji stresu. W rozwoju człowieka szczególną rolę odrywają wydarzenia wymagające opanowania długotrwałych skutków lub wprowadzania trwałych zmian, jak na przykład konieczność opieki nad młodszym rodzeństwem w sytuacji losowej nieobecności rodziców. Także wyzwania na granicy możliwości człowieka, już to podejmowane z własnego wyboru (np. służba w marynarce wojennej, kształcenie do zawodu ratownika medycznego), już to wynikające ze wspomnianych wydarzeń życiowych (np. osierocenie, uraz doznany w wypadku drogowym) przyczyniają się zasadniczo do rozwoju, zmuszając do refleksji, aktywności i budowania nowych elementów narracyjnej tożsamości⁴.

Innym czynnikiem środowiskowym jest przypadek. Niejednokrotnie przypadkowe wydarzenia, niekoniecznie silnie stresujące, stanowią znaczącą inspirację rozwojową. Nie chodzi przy tym o sam przypadek, ale o umiejętność odpowiedniego wykorzystania go w postaci inspiracji do myślenia, zmiany, zaangażowania, wejścia w relację, przyjęcia odpowiedzialności etc.⁵.

Bliskie temu są rozmaite „niezawinione” nieszczęścia, niepowodzenia, mobilizujące do większego wysiłku, chroniące przed ponownym zaniedbaniem i uczące pokory oraz odpowiedzialności.

4. Znaczenie interakcji osoba — środowisko dla rozwoju człowieka

Niebagatelną rolę — tu już wchodzimy w obszar interakcji między podmiotowymi a sytuacyjnymi i socjokulturowymi uwarunkowaniami rozwoju osobowości — odgrywa obecność takich postaci (wspierających), jak: rodzice, mentor, mistrz, wzorzec identyfikacji czy inna uskrzydlająca postać, niekoniecznie realna, może być też fikcyjna lub wyobrażona⁶. Jeszcze większe znaczenie ma aktywność własna, a zwłaszcza odpowiedzialne role i zadania, rzeczy wymagające wysił-

⁴ Por. McADAMS, *The Stories We Live By*.

⁵ Por. BANDURA, *Social Cognitive Theory*.

⁶ Por. HERMANS & HERMANS-JANSEN, *Autonarracje*, s. 248–270.

ku i niejako zmuszające do udzielenia (sobie i innym) odpowiedzi na pytanie: *Dlaczego to robię, w imię czego tak dużo inwestuję/daję?*⁷

Wpływy wydarzeń historycznych i przemian socjokulturowych na życie osoby są niekiedy duże, ponieważ stwarzają one zagrożenia i kreują nowe szanse wspomagające rozwój. Mobilizująca rola czynników stanowiących zagrożenia i szanse może być tu podobna. Przemiany makrospołeczne oraz transformacje socjoekonomiczne, społeczne i polityczne mogą oddziaływać w kierunku promowania zmian przystosowania i autonarracji na tej zasadzie, że otwierają one możliwości wcześniej niedostępne, jak również na zasadzie modelowania: *skoro zmienia się społeczeństwo, państwo, naród, to przecież zmieniać mogą się i ja.*

Wiadomo, że zmiany osobowości nie zachodzą automatycznie; wymagają czasu, refleksji, wysiłku i wytrwałości. Przyczyniają się do nich sukcesy i porażki życiowe, oczywiście nie same w sobie, ale odpowiednio przepracowane. Obudowane autonarracją zapewniającą ich rozumienie i integrację z historią życia, motywują, wyzwala ją uczucia, pozwalają unikać podobnych wpadek w przyszłości lub maksymalizować szanse sukcesu.

Między osobą i jej osobowością a środowiskiem zawsze istnieje pewien poziom napięcia, i to na wszystkich trzech poziomach. Można mówić i opisywać (nie)dopasowanie cech osobowości do wymagań środowiska oraz środowiska do wymagań osoby. Można analizować (nie)adekwatność dążeń człowieka do możliwości i ograniczeń tkwiących w jego środowisku. Można wreszcie pytać o (nie)spełnienie jako wątek osobistych znaczeń, a nawet tożsamości. Z jednej strony wspomniane napięcia są źródłem stresu, a z drugiej to one stanowią o dynamice rozwojowej człowieka⁸. Osobowość tak działa. Rozbieżności między osobą a środowiskiem ilustrują, przykładowo, cechy wyznaczające predyspozycje do takich zachowań, które nie są oczekiwane i/lub pożądane społecznie, albo posiadanie przekonań osobistych odmiennych od przekonań innych ludzi lub niezgodnych ze standardami, wreszcie cele osobiste nie dopasowane do środowiska społecznego,

⁷ Por. BANDURA, Toward a Psychology of Human Agency.

⁸ Por. OLEŚ & SOBOL-KWAPIŃSKA, Towards a Dynamic Approach.

w którym miałyby być realizowane. Napięcia wewnątrz systemu osobowości obrazuje brak zgodności między przekonaniem, uczuciami i zachowaniem, niespójność między potrzebami, aspiracjami i standardami a ich realizacją, kontrast lub dystans między potencjałem, czyli osobistymi możliwościami, a ich spełnieniem⁹.

Stąd jako ogólną regułę funkcjonowania osobowości można zaproponować dynamiczną kontrolę nad systemem wewnętrznych napięć i rozbieżności względem otoczenia, ponieważ to one – napięcia i rozbieżności – są źródłem motywacji. Redukcja napięć i rozbieżności prowadzi do konsolidacji, integracji, ciągłości, a nawet stałości zachowania, podczas gdy motywacja do zwiększania napięć i rozbieżności – do zmiany, rozwoju, ale w nadmiarze do rozbicia i dezintegracji.

5. Co sprzyja rozwojowi: zmiany ciągłe czy skokowe?

Odpowiedź na pytanie zawarte w tytule tego paragrafu brzmi: jedno i drugie, pod warunkiem że następują we właściwym kierunku, ale też zagadnienie ciągłości *versus* skokowości zmian dotyka kwestii poziomu osobowości. Zmiany nasilenia cech są możliwe, ale następują w ciągu długiego czasu, wymagają wytrwałego treningu (np. sumienności) lub stałej i konsekwentnej presji ze strony środowiska. Nie mają więc charakteru skokowego. Reinterpretacja przekonań, celów i dążeń (ale już nie uzyskiwanie wyższych poziomów rozwoju *ego*) mogą przebiegać szybko, podobnie jak przekształcenia autonarracji wynikające ze zmiany punktu widzenia mogą mieć i często mają charakter skokowy (np. *Od dziś co dzień maluję*, Paula GAUGUINA).

Z pewnością charakter zmian w zakresie tych właściwości psychicznych, które umiejscawiamy na drugim (przystosowania) i trzecim (znaczenia osobiste) poziomie osobowości, może wynikać częściowo z temperamentu. Paul GAUGUIN podejmował najważniejsze decyzje w sposób impulsywny i tak też je realizował – prawie natychmiast, tu i teraz. Natomiast Zygmunta FREUDA dochodził do (potrzeby)

⁹ Por. OLEŚ, *Psychologia człowieka dorosłego*, s. 301–318.

zmian na drodze pogłębionej, intensywnej refleksji i wprowadzał je stopniowo¹⁰.

Spektakularna zmiana ma z reguły charakter skokowy, nazywamy ją wielką zmianą życiową, inaczej syndromem GAUGUINA. W roku 1885 pracownik bankowy, dobrze sytuowany ojciec rodziny, a zarazem amator artysta malarz, Paul GAUGUIN, mając 37 lat, porzucił pracę w banku, by poświęcić się w pełni aktywności artystycznej, co doprowadziło rodzinę do ruiny finansowej i *de facto* rozpadu. Koszty spełnienia talentu. Syndrom GAUGUINA polega na diametralnej i – podkreślmy to – trwałej zmianie linii życia, podjęciu nowej formy aktywności, która opiera się na wartościach odmiennych od dotychczasowych. Decyzja ma charakter nieodwracalny i podejmowana jest na własną odpowiedzialność bez wsparcia osób bliskich. Zmiana powoduje znaczne koszty osobiste, ale – co najważniejsze – daje poczucie wolności, spełnienia i sensu życia, jest bowiem zgodna z predyspozycjami indywidualnymi i ważnymi przekonaniem osobistymi. Faktycznie ma charakter zmiany skokowej.

Syndrom GAUGUINA należy odróżnić od mitu GAUGUINA. W gruncie rzeczy syndrom od mitu różni się kompletnością narracji: czy człowiek wie, po co, w jakim kierunku i dlaczego chce się zmieniać (syndrom GAUGUINA), czy też wie tylko to, że chce się zmienić, i usiłuje na osobowości wymusić taką zmianę (mit). Mit w tym wypadku nie dotyczy treści narracji, ale nierealistycznego oczekiwania, iż zmiana programu aktywności zewnętrznej pociągnie za sobą przemianę wewnętrzną, przebuduje osobowość¹¹.

A jakie są warunki wielkiej zmiany życiowej? Inaczej mówiąc, jak do niej dochodzi, co takiego ma się zdarzyć w samym podmiocie i ewentualnie w życiu człowieka, by do niej doszło? Badań na ten temat nie ma wiele, stąd i uogólnienie jest kulawe. W każdym razie tak ważna rzecz, jak zmiana linii życia, raczej nie zachodzi pod wpływem jednego czynnika. O gotowości do zmiany decyduje, jak sądzę, koniunkcja kilku czynników w odmiennych proporcjach w zależności od osoby:

¹⁰ Por. OLEŚ, *Psychologia przelomu połowy życia*, s. 97–112.

¹¹ Por. *Ibid.* s. 106–111.

- frustracja związana z narastającą świadomością niedopasowania struktury życia (typowy wzorzec aktywności) do osobistych przekonań i preferencji oraz towarzyszący lęk przed niespełnieniem w jakiejś ważnej sferze życia,
- szansa samorealizacji w obszarze dotychczas zaniedbanym, a osobiście kardynalnie ważnym,
- wydarzenie losowe potencjalnie wywołujące kryzys, a w każdym razie wytrącające ze stabilności emocjonalnej lub
- poczucie presji czasu związane z upływem życia i świadomością kurczenia się perspektywy przyszłości,
- doświadczenie chwili „tu i teraz”, to jest poczucie realnej szansy, że oto nadeszła ta chwila, kiedy życie odmienić można, i nie można jej przegapić – „Teraz albo nigdy”.

6. Jak rozwija się osobowość? — próba rekonstrukcji koncepcji Zenomeny Płużek

Profesor Zenomena PŁUZEK była przede wszystkim psychologiem klinicznym, co nie znaczy, że patrzyła na świat z klinicznego punktu widzenia. Z pewnością nie doszukiwała się patologii tam, gdzie jej nie było. Z drugiej strony nie była też naiwna i szybko wychwytywała nawet drobne jej symptomy. W koncepcji rozwoju człowieka, choć pojawia się wątek kliniczny, o którym dalej, silnie akcentowała kontekst rodziny. Dobre relacje, opiekuńczość, ale nie nadmiarowa, zdrowe wymagania, zainteresowanie sprawami dzieci oraz kultywowanie życia rodzinnego składały się jej zadaniem na mocny fundament dalszego rozwoju osobowości. Kilka elementów wyniesionych z domu rodzinnego uważała za pryncypialnie ważne:

- umiejętność nawiązywania i podtrzymywania kontaktu z drugim człowiekiem,
- empatyczna zdolność rozumienia drugiego i siebie,
- elementarne zaufanie do drugiego człowieka,

- umiejętność współprzeżywania chwil ważnych, jednoczących,
- umiejętność przyjmowania drugiego z całym bagażem zalet i wad, w tym też umiejętność przebaczenia i „rozpoczynania od nowa”,
- naśladowanie wzorców osobowych (rodziców) i identyfikacja oraz etos rodzinny stanowiący zarzewie lub rdzeń systemu wartości, jaki wynosimy z domu rodzinnego.

Krótko mówiąc, kładła akcent na rodzinę, co nie znaczy, że negatywne doświadczenia w tej sferze miałyby wykluczać rozwój w kierunku dojrzałej osobowości. Znała i podawała wiele przykładów osób, które pozbawione promującego kontekstu rodzinnego, przewyżając rozmaite trudności i dzięki pomocy obcych nierzadko ludzi, potrafiły ukształtować własne życie w sposób nie tylko adaptacyjny, ale nierzadko także wzorcowy.

Jako drugi element sprzyjający dojrzewaniu osobowości podawała autentyczny, głęboki kontakt z drugim człowiekiem. Bez tego rozwój osobowości wydaje się niemożliwy. Dlatego uwrażliwiona była na zjawiska wycofywania się i izolowania, ponieważ znakomicie rozumiała, iż w ten sposób człowiek nie tylko robi sobie krzywdę w danej chwili, ale także utrudnia lub wręcz uniemożliwia własny rozwój. Głęboki, osobisty kontakt pozwala bowiem artykułować najgłębsze potrzeby i najszybsze uczucia, testować przekonania i co najważniejsze doświadczać zrozumienia ze strony drugiej osoby oraz to zrozumienie i wsparcie dawać.

Trzecim elementem, jaki można wymienić, są ważne pytania o sens życia, cierpienia, samotności, twórczości, poświęcenia... Tylko zadając sobie (i światu) trudne pytania, człowiek ma szansę poszukiwać na nie odpowiedzi, przepracowywać doświadczenie osobiste, korzystać z wydarzeń trudnych, rozwijać się na fali mniejszych lub większych kryzysów. Koniecznym warunkiem rozwoju jest zatem refleksja.

Kolejnym warunkiem jest inspirująca rola kryzysów emocjonalnych i egzystencjalnych. Zenomena PŁUŻEK bardzo podkreślała,

nawiązując zresztą do psychologii JUNGA, prorozwojową rolę kryzysów prowadzących do reorganizacji i reintegracji mechanizmów adaptacyjno-obronnych¹². Człowiek rozwija się przez kryzysy, aczkolwiek, jeśli z powodu stabilności emocjonalnej wykazuje dużą odporność i nie doświadcza kryzysu, rozwój psychiczny może następować na innej drodze, na przykład refleksyjnych przewartościowań, radzenia sobie z cierpieniem oraz sytuacjami trudnymi, odpowiedzialności za innych ludzi lub opieki nad kimś, podążania za dobrymi wzorcami czy realizowania ideałów. Nie przeceniała roli kryzysów, ale wskazywała na ich pozytywną funkcję w rozwoju osobowości¹³.

Następny element to gotowość do eksperymentowania, zainteresowanie światem, ludźmi, w sumie otwartość. Ten element akcentowany jest w psychologii poznawczej¹⁴, której zresztą nie ceniła specjalnie. Wiązała go również z szybkością uczenia się, czyli ważnym aspektem inteligencji. Otwartość na zmiany implikuje bowiem poznanie nowości, ale w jeszcze większym stopniu wymaga umiejętności racjonalnego wyboru ugruntowanego aksjologicznie.

Ostatnim, choć nie najmniej ważnym komponentem jest odwaga wyboru i podejmowania wyzwań. O ile wyzwania przychodzą w pewnym sensie same, stają przed człowiekiem, o tyle wybór jest kwestią *stricte* intencjonalną. Chodzi o wybór, który ma wpływ na przeszłość, na aktualne przystosowanie, czasem nawet na dalszy bieg życia. Oczywiście dokonywanie wyborów zakłada z jednej strony odniesienie do wartości i zdolność przewidywania, z drugiej strony aktywność ukierunkowaną na cel (realizacja). Przy czym Zenomena PŁUŻEK silniej akcentowała odwagę wyboru i wierność podjętym decyzjom – co nie wyklucza ich rewaluacji lub zmiany w imię dobrych argumentów – od samej aksjologicznej podstawy wyboru czy aktywności celowej. One oczywiście były ważne, ale niejako w tle owej odwagi (za)istnienia poprzez wybór¹⁵.

¹² Por. PŁUŻEK, Człowiek w poszukiwaniu samego siebie, s. 9–26; PŁUŻEK, *Psychologia pastoralna*, s. 29–39, 86–112; PŁUŻEK, Rozwój jest procesem stawania się, s. 13–26.

¹³ Por. JACYNIAK & PŁUŻEK, *Świat ludzkich kryzysów*.

¹⁴ Por. KELLY, *The Psychology*.

¹⁵ Por. PŁUŻEK, Rozwój jest procesem stawania się, s. 13–26.

Czy coś jeszcze? Zaangażowanie duchowe lub religijne uważała za sprawę indywidualną i intymną na tyle, że nie traktowała tego w kategoriach warunku rozwoju osobowości, pomimo iż bliskie były jej idee JUNGA w tej kwestii. Sama, o ile wiem, podążała duchową ścieżką osobistego rozwoju.

Natomiast w rzędzie warunków tak oczywistych, że łatwych do przeoczenia, formułowała brak uzależnienia i organicznego uszkodzenia mózgu, ale już nie brak nerwicy czy psychozy. Wielokrotnie wskazywała, że cierpienie związane z tymi postaciami zaburzeń zdrowia psychicznego nie eliminują szans rozwoju osobowości. Wskazywała również na motywację do rozwoju, czyli chęć prowadzenia autentycznego, zaangażowanego i refleksyjnego życia – nie jako cel sam w sobie, ale jako rodzaj efektu ubocznego. Człowiek dojrzewa niejako przy okazji prowadzenia refleksyjnego i aktywnego życia pełnego wartościowych relacji z ludźmi. Kiedy jednak pragnie dojrzewać i traktuje własny rozwój jak cel, to pragnienie owo sygnalizuje raczej trudny do przewyciężenia niedobór dojrzałości niż dobrze rokuje w tej sferze.

Zenomena PŁUZEK chętnie sięgała do myśli JUNGA, przez co sprawiała wrażenie, jakby bardziej ceniła jego teorię od własnych twórczych koncepcji. Przykładowo Carl G. JUNG pisał, iż rozwój osobowości polega na i zarazem wymaga spełnienia określonych warunków, takich jak:

1. Obdarzanie miłością siebie samego i innych.
2. Uświadamianie sobie własnej godności i wartości oraz godności każdego innego człowieka.
3. Przyjmowanie odpowiedzialności za siebie i drugiego człowieka.
4. Przyjmowanie odpowiedzialności za dobro i zło w sobie i innych. [...] Trzeba także nauczyć się akceptować dobro i zło w drugim człowieku i przyjąć za to odpowiedzialność¹⁶.

---

¹⁶ C.G. JUNG, cyt. za PŁUZEK, *Proces twórczego kształtowania osobowości*, s. 38–39.

7. Czy duchowość lub religijność przyczyniają się do rozwoju osobowości?

Warunki wymienione powyżej mogą sugerować skojarzenia religijne, zwłaszcza akcent położony na miłość bliźniego oraz kwestia odpowiedzialności za dobro i zło. Czy zatem zaangażowanie religijne pomaga w rozwoju osobowości? Istotnie, może pomóc, choć z pewnością nie jest jego warunkiem. Osobista religijność może inicjować i inspirować rozwój psychiczny, chociaż... nie kompensuje jego braków. Są trzy powody, dla których religijność człowieka może odgrywać pozytywną rolę. Pierwszy to przekonanie o możliwości transcendencji, czyli dążenia do doskonałości i przekraczania własnych ograniczeń, pomimo niekorzystnej historii życia, oczywistych ułomności i posiadania wielu wad. Takie przekonanie — o szansach transcendencji — może wywodzić się wprost z religijnej wizji człowieka, osoby ludzkiej, której atrybutami są wolność, odpowiedzialność i godność. Drugi powód to wsparcie społeczne i duchowe, jakie daje religia, odniesienie do Boga oraz grupy i wspólnoty religijnej. Trzeci to tolerancja na pewien zakres nieokreśloności w życiu, interpretowany jako sfera oddziaływania łaski... To pozytywne ograniczenie wewnętrznej kontroli pozwala co najmniej oszczędzać zasoby i umiejętnie wykorzystywać uzdrowieńczą moc czynnika czasu w sytuacjach trudnych.

Jednocześnie mniej dojrzała religijność może usypiać motywację, utrudniając rozwój. Chodzi tu o zjawisko przesunięcia odpowiedzialności, o to szczególne pozostawianie Istocie Wyższej nierozwiązanych problemów, najtrudniejszych decyzji, powierzanie Jej najbardziej stresujących relacji — zamiast osobistego zaangażowania w rozwiązanie tych spraw „tu i teraz”. Podobnie nieufność wobec uczuć albo nadmiernie uczuciowe przeżywanie wiary mogą być (religijnie motywowaną) przeszkodą w rozwoju osobowości. I wreszcie kwestia przeżywania konfliktów, które z natury rzeczy nie mają religijnego charakteru, ale mogą być religijnie uwikłane. Przykładem niech będzie próba godzenia przykazania miłości (na przykład wobec rodziców) z nieprzepracowanym poczuciem krzywdy z ich strony. Destrukcyjną i antyrozwojową rolę mogą też odgrywać dysfunkcjonalne przekonania, uprzedzenia lub stereotypy.

8. Zakończenie

O rozwoju osobowości wiemy coraz więcej, choć wciąż za mało. Co gorsza zmieniają się warunki zewnętrzne, środowiskowe, kontekst socjokulturowy, a nawet wzorce dojrzałości. To oznacza, że wiedzę o uwarunkowaniach rozwoju osobowości trzeba nieustannie aktualizować. Gdyby pokusić się o zwięzłą syntezę, można by powiedzieć, że najważniejszym warunkiem rozwoju człowieka jest optymalna interakcja kognitywno-afektywna wsparta trwałością czynnika motywacyjnego (wolitywnego). Inaczej mówiąc, jest to integracja psychiczna wyrażająca się harmonijnymi interakcjami między sferą poznawczą, emocjonalno-uczuciową i motywacyjną. Nie chodzi przy tym o idealną spójność, ale raczej o optymalny poziom rozbieżności, gwarantujący napięcie rozwojowe i otwartość na zmiany.

Summary

Personality development takes place through mutual interactions involving the person and their environment. It can be analyzed and described on three levels: basic dispositions (traits), characteristic adaptations (e.g. basic beliefs, desires or goals), and personal meanings (narrative identity). The phenomena and processes involved are different on each level. Analyses of this are concerned with what promotes and/or inhibits developmental changes of personality. This article introduces the notion of reasons for great life changes, as well as Zenomena PŁUŻEK's conception of personality development.

Key words: personality – development – change – continuity

Literatura

- BANDURA, A., Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective, *Annual Review of Psychology* 52(1) (2001), s. 1–26.
- BANDURA, A., Toward a Psychology of Human Agency, *Perspectives on Psychological Science* 1(2) (2006), s. 164–180.

- FUNDER, D.C., Persons, Situations and Person-Situation Interactions, [w:] *Handbook of Personality*, [red.] O.P. JOHN, R. ROBINS & L. PERVIN, New York : Guilford, 2008, s. 568–580.
- HERMANS, H.J.M. & E. HERMANS-JANSEN, *Autonarracje: Tworzenie znaczeń w psychoterapii*, [przeł.] P.K. OLEŚ, Warszawa : Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, 2000.
- JACYNIAK, A. & Z. PŁUŻEK, *Świat ludzkich kryzysów*, Kraków : Wydawnictwo WAM, 1996.
- KELLY, G.A., *The Psychology of Personal Constructs*, New York : Norton, 1955.
- KLUCKHOHN, C. & H.A. MURRAY, Personality Formation: The Determinants, [w:] *Personality in Nature, Society, and Culture*, [red.] C. KLUCKHOHN, H.A. MURRAY & D.M. SCHNEIDER, New York : Alfred A. Knopf, 1953, s. 53–67.
- LARSEN, R.J. & D.M. BUSS, *Personality Psychology: Domains of Knowledge about Human Nature*, New York : McGraw-Hill, 2005.
- MCADAMS, D.P., *The Stories We Live By: Personal Myths and the Making of the Self*, New York : William Morrow, 1993.
- MCADAMS, D.P. & J.A. PALS, A New Big Five. Fundamental Principles for an Integrative Science of Personality, *American Psychologist* 61(3) (2006), s. 204–217.
- MCCRAE, R.R. & P.T. COSTA, *Osobowość dorosłego człowieka: Perspektywa teorii pięcioczynnikowej*, [przeł.] B. MAJCZYNA, Kraków : Wydawnictwo WAM, 2005.
- OLEŚ, P.K., *Psychologia człowieka dorosłego: Ciągłość – zmiana – integracja*, Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011.
- OLEŚ, P.K., *Psychologia przełomu połowy życia*, Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2013.
- OLEŚ, P.K. & M. SOBOL-KWAPIŃSKA, Towards a Dynamic Approach to the Individual Differences – “Though This Be Madness, Yet There Is Method in It”, *Psychology Research* 2013 (2013), s. 365–369.
- PŁUŻEK, Z., Człowiek w poszukiwaniu samego siebie, [w:] *Człowiek, istnienie i działanie*, [red.] R. DAROWSKI, Kraków : Wydawnictwo WAM, 1974, s. 9–26.

- PŁUŻEK, Z., *Proces twórczego kształtowania osobowości w świetle teorii C.G. Junga*, Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2001.
- PŁUŻEK, Z., *Psychologia pastoralna*, Kraków : Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy, 1991.
- PŁUŻEK, Z., Rozwój jest procesem stawania się: Wprowadzenie do problematyki rozwoju osobowości, [w:] *Jak sobie z tym poradzić: Dla rodziców, nauczycieli, katechetów, wychowawców*, [red.] W. SZEWCZYK, Tarnów : BIBLOS, 1994, s. 13–26.